

ЭТНАГЕНЕЗ БЕЛАРУСАЎ і этнічная гісторыя нашай краіны

Сяргей Шыдлоўскі,
дактарант Інстытута
мастацтвазнаўства, этнаграфіі
і фальклору ім. К. Крапівы
НАН Беларусі, кандыдат
гістарычных навук, дацэнт

Нягледзячы на драматычныя падзеі XX ст., у гісторыі вывучэння праблем этнагенезу беларусаў і этнічнай гісторыі нашай краіны адсутнічаюць істотныя разрывы пераемнасці – і постсавецкі перыяд даследаванняў таксама з'явіўся арганічным працягам папярэдніх этапаў развіцця айчынай навукі. Знакавым у гэтай сувязі выглядае правядзенне ў 2020 г. Цэнтрам даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 100-годдзю з дня нараджэння В.К. Бандарчыка, а таксама выхад з друку тома выбраных прац вучонага [1].

У перыяды стабільнага развіцця грамадства пераемнасць у навуковых даследаваннях забяспечваецца ў значнай ступені за кошт інерцыі сістэмы, у часы ж крызісу прыняцтвае значэнне набывае фактар

асобы. Васіль Кірылавіч Бандарчык і як навуковец, даследчык гісторыі беларускай этнаграфіі, і як арганізатар навукі, і як педагог выконваў ролю злучальнага звяна паміж сучаснасцю айчынай этналогіі і яе папярэднімі этапамі развіцця. У 1985 г. пад яго рэдакцыяй падрыхтавана калектыўная манаграфія «Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя» [2]. З аднаго боку, кнігу можна лічыць падсумаваннем зробленага айчыннымі вучонымі ў дадзенай галіне за савецкі перыяд. Разам з тым, на яе старонках прагучалі новыя ідэі і тэмы, якія сфарміруюць цэнтральны кірунак даследаванняў ужо ў постсавецкі перыяд. Напрыклад, вялікая ўвага ў манаграфіі надавалася этнічным працэсам у ВКЛ і Рэчы Паспалітай, што з'яўлялася смелай навацыяй для савецкай гістарыяграфіі. Перыяд XIV–XVI стст. разглядаўся як час фарміравання беларускай народнасці і складання старажытнабеларускай мовы, больш збалансавана адзначалася

Анатацыя. У артыкуле разглядаецца беларуская гістарыяграфія ў галіне этнагенезу беларусаў і этнічнай гісторыі Беларусі ў канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. Выяўляюцца асноўныя тэндэнцыі ў практыках вывучэння этнакультурных працэсаў на беларускіх землях, ключавыя напрамкі і даследаванні ў этналогіі разглядаемага перыяду, прасочваецца пераемнасць падыходаў у працах аўтараў. Адзначаецца сувязь навуковай работы з запытамі грамадства, вызначаюцца перспектывы развіцця беларускай этналагічнай навукі.

Ключавыя словы: этнагенез беларусаў, этнічная гісторыя Беларусі, агляд гістарыяграфіі, беларуская этналогія.

роля элітарных груп у этнакультурных працэсах. Шляхта характарызувалася як метаэтнапалітычная супольнасць Рэчы Паспалітай. Уводзіліся новыя крыніцы для этналагічнага аналізу, напрыклад звычайнае права. Таксама істотна, што на старонках манаграфіі заявілі пра сябе маладыя вучоныя, якія ў наступныя дзесяцігоддзі вызначалі новыя даследчыцкія трэндзі: І.У. Чаквін, П.У. Церашковіч, Г.І. Каспяровіч, І.Г. Вуглік.

У другой палове 80-х – пачатку 90-х гг. ХХ ст. на хвалі абуджэння цікавасці да беларускай нацыянальнай культуры ў цэнтры грамадскіх дыскусій апынуліся праблемы этнагенезу і этнічнай гісторыі. На фоне разбурэння камуністычнай ідэалогіі адраджалася не толькі нацыянальная свядомасць тытульнай нацыі, але і палітычная актыўнасць нацыянальных меншасцей, працягваліся рэгіянальныя ідэнтычнасці. Форумам для маніфестацыі новых ідэй зрабілася газета творчай інтэлігенцыі Беларусі «Літаратура і мастацтва».

Менавіта на старонках дадзенага выдання прагучалі тэзісы пісьменніка І.А. Ласкова, якія ляглі ў аснову яго «фінскай» канцэпцыі паходжання беларусаў. Папулярызувалася канцэпцыя «летапіснай Літвы» краязнаўцы М.І. Ермаловіча. Анансавалася арганізацыя заходнепалескага аўтанамісцкага руху.

Сярод самых вострых пытанняў гэтага часу была праблема фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці беларусаў, абмяркоўваліся феномены «тутэйшасці» і двухмоўя. Кампетэнтным водгукам на гэтае грамадскае запатрабаванне з'явіўся артыкул І.У. Чаквіна і П.У. Церашковіча «Из истории становления национального самосознания белорусов (XIV – начало XX в.)» [3].

Найбольш грунтоўным падсумаваннем гэтай дыскусіі можна лічыць манаграфію М.Ф. Піліпенкі «Возникновение Белоруссии: новая концепция» [4]. Кніга стала новым эталонам навуковага тэксту ў беларускай этналогіі. Яе вызначаюць збалансаванасць высноў

і выверанасць логікі.

М.Ф. Піліпенка абгрунтаваў «старажытнабеларускую» канцэпцыю этнагенезу, паводле якой непасрэднымі продкамі беларусаў з'яўляліся прадстаўнікі двух этнічных супольнасцяў – старажытных беларусаў і старажытных палешукоў, а таксама асобных груп польскага, балцкага і цюркскага насельніцтва.

Тэндэнцыі, якія ўпершыню шырока выявіліся ў грамадскай думцы 80-х гг. ХХ ст., набылі большую інтэнсіўнасць на працягу 90-х гг. ХХ ст. – 10-х гг. ХХІ ст. Яны выйшлі з поля грамадскіх дыскусій у плоскасць спроб фарміравання альтэрнатыўных ідэнтычнасцей («ліцьвіны», «крэвы»). Варта адзначыць агульную тэндэнцыю гэтага часу да пашырэння кола навуковых асяродкаў, прадстаўнікі якіх пачалі шырока цікавіцца пытаннямі этнагенезу

беларусаў – ад філосафаў (А.В. Дзермант, С.І. Санько) [5] да генетыкаў (А.Г. Давыдзенка, А.П. Баланоўскі). З акадэмічнага поля дадзена праблема ў гэты перыяд актыўна пераводзілася ў плоскасць геапалітычнага і цывілізацыйнага выбару, што не заўжды ішло на карысць якасці навуковых дыскусій.

Між тым постсавецкая эпоха адкрыла перад айчыннай этналогіяй новыя далягляды магчымасцей. Зніклі ідэалагічныя абмежаванні, што спрыяла пашырэнню абсягаў даследчыцкага поля. Так, адбылася адмова ад трактоўкі беларусаў як «сялянскай нацыі» і ўзнікла патрэба запаўнення «белых плям» у навуковым вобразе грамадства, у прыватнасці пры вывучэнні генезісу прывілеяваных груп і іх ролі ў этнакультурных працэсах. Першыя крокі ў гэтым кірунку рабіліся яшчэ ў канцы 80-х – пачатку 90-х гг. ХХ ст. І.У. Чаквіным, П.У. Церашковічам, Т.А. Наваградскім.

З 1995 г. пачала выходзіць серыя манаграфій «Беларусы» (1995), якая стваралася супрацоўнікамі ІМЭФ ім. К. Крапівы. У прыватнасці, варта адзначыць калектыўныя даследаванні «Вытокі і этнічнае развіццё» [6] (В.К. Бандарчык, В.М. Бялявіна, Г.І. Каспяровіч, Г.М. Курыловіч, Т.І. Кухаронак, М.Ф. Піліпенка, І.У. Чаквін) і «Славянскія этнакультурныя традыцыі» [7] (А.У. Гурко, Т.І. Кухаронак, І.У. Чаквін), якія непасрэдна былі прысвечаны разгляду праблем этнагенезу і этнічнай гісторыі.

Значнай для айчыннай этналогіі з'явай стаў выхад у 2004 г. манаграфіі П.У. Церашковіча «Этническая история Беларуси XIX – начала XX в.:

в контексте Центрально-Восточной Европы» [8]. Аўтар абнавіў метадалагічны інструментарый беларускай этналогіі, паспрыяў уключэнню яе ў плынь сучасных ідэй і падыходаў. Для навуковага аналізу П.У. Церашковіч выбраў ключавы ў фарміраванні беларускага этнасу перыяд, які адначасова і найбольш складаны для вывучэння. Аўтару ўдалося выйсці за звычайныя схемы ўспрымання дадзенага перыяду. Гэтае даследаванне, хоць і выйшла ў 2004 г., дасюль захоўвае ў сабе высокі абнаўленчы патэнцыял.

З прыходам у 2004 г. на пасаду дырэктара Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ім. К. Крапівы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі А.І. Лакоткі больш паслядоўнай становіцца тэндэнцыя да пашырэння даследчыцкай тэматыкі ІМЭФ. Важнай вяхой на гэтым шляху быў выхад двухтомнай працы В.М. Бялявінай і Л.В. Ракавай «Беларускі касцюм» [9, 10], на старонках якой упершыню ў айчыннай гістарыяграфіі разгорнута разглядалася гісторыя касцюма гарадскіх груп беларускага грамадства. Варта згадаць серыю публікацый С.А. Мілючэнкава, прысвечаных аналізу тыпаў надворных пабудов магнацкіх і шляхецкіх маёнткаў. У 2004 г. адбылася абарона дысертацыі А.А. Кілбас «Культура прывілежаванага сословія в Беларусі (XIV–XVI вв.)» [11], у 2009 г. – С.А. Шыдлоўскага «Культура прывілеяванага саслоўя Беларусі першай паловы XIX стагоддзя» [12]. Піянерны характар насілі работы В.Ф. Бацяева «Развитие белорусских общественных объединений в XIX – 20-е годы XX века. Этнологиче-

ское исследование» [13] (2016) і А.Р. Раюка «Этнасацыяльная структура беларускага грамадства і шляхі сацыяльнай мабільнасці ў 1772–1863 гадах» [14] (2008), на старонках якіх упершыню панарамна была паказана дынаміка развіцця сацыяльнай культуры розных груп беларускага грамадства. Гарадскія аспекты этнаграфіі распрацоўвае А.Р. Яшчанка [15], этнаканфесійныя працэсы на новым узроўні сучасных ведаў вывучаюць А.У. Гурко [16] і А.В. Гурко [17, 18]. Пералічаныя работы спрыялі накапленню значнага масіву фактаграфіі, уводзілі ў навуковы зварот новыя крыніцы, пашыралі вобласць даследавання айчыннай этналогіі, развівалі міждысцыплінарнае ўзаемадзеянне, што аб'ектыўна стварала новыя перадумовы для паглыблення вывучэння этнічнай гісторыі Беларусі. Прэзентацыя першых вынікаў распрацоўкі новых кірункаў даследаванняў адбылася на старонках шматтомнай калектыўнай манаграфіі «Нарысы гісторыі культуры Беларусі».

У разглядаемы перыяд праводзілася плённае вывучэнне культуры нацыянальных меншасцей нашай краіны (У.Я. Аўсейчык, Н.С. Бункевіч, С.А. Захаркевіч, Ю.І. Унуковіч, А.Н. Рагімаў, С.Л. Сакума, У.В. Тугай, Т.І. Хурсан, В.В. Шэйбак і інш.). У 2017 г. выйшла калектыўная манаграфія «Беларусь. Этнічныя супольнасці» [19]. Вяртаўся ў айчынны навуковы зварот значны масіў польскамоўных этнаграфічных даследаванняў, дзякуючы актуалізацыі апошніх у публікацыях А.М. Ненадаўца, Т.А. Наваградскага, М.А. Міхальца, І.У. Алюнінай,

выданню спадчыны К. Машынскага і Ч. Пяткевіча. Адбылася інтэнсіўнае засваенне напрацовак сучаснай замежнай этналагічнай думкі. Больш актыўнымі зрабіліся навуковыя кантакты з замежнымі вучонымі, у першую чаргу рускімі і польскімі. Творчасць некаторых з іх станавілася фактарам развіцця ўласнабеларускіх навуковых дыскусій (напрыклад, выступленні В. Бяловай, А. Латышонка, Р. Радзік і інш.). Пазітыўна і плённа наладжвалася ўзаемадзеянне з антрапологамі, археолагамі, мовазнаўцамі.

Дэцэнтралізацыя навуковай дзейнасці ў постсавецкі перыяд, з'яўленне новых этналагічных даследчых цэнтраў, у тым ліку ў рэгіёнах, ідэалагічны плюралізм, – усё гэта стала новым пазітыўным імпульсам для развіцця айчынай навукі, але ў пэўных выпадках прыводзіла да фрагментацыі навуковага поля. У гэтых умовах выданне серыі «Этнокультурные процессы историко-этнографических регионов Беларуси» (навуковы рэдактар А.В. Гурко) стала з'явай аб'ектыўна своечасовай [20–24].

Серыя актуалізуе і трымае ў фокусе ўвагі айчынай навукі складаныя і прынцыповыя пытанні, у першую чаргу праблемы этнічнай гісторыі Беларусі. З'яўленне гэтай серыі падрыхтавана і абумоўлена ўсёй перадагісторыяй вывучэння этнакультурных працэсаў на тэрыторыі Беларусі і шматгадовым вопытам навуковай работы такіх аўтараў, як В.Ф. Бацяеў, В.М. Бялявіна, А.В. Гурко, А.У. Гурко, Г.І. Каспяровіч, Т.І. Кухаронак, Т.А. Наваградскі, В.С. Новак, Л.В. Ракава, І.У. Чаквін, В.М. Ярмалінская.

Яна была б немагчыма без працоўкі ў айчынай этналогіі самога пытання гісторыка-этнаграфічнага раённавання Беларусі (В.С. Цітоў, А.І. Лакотка і інш.) [25, 26].

Серыя стала той пляцоўкай, дзе публікуюцца даследаванні вучоных з рэгіянальных навуковых асяродкаў. У межах дадзенага праекта побач з аўтарытэтнымі айчыннымі і замежнымі навукоўцамі

атрымалі магчымасць выйсці да зацікаўленай чытацкай аўдыторыі маладыя аўтары. Кнігі серыі даюць уяўленне аб рабоце «сярэдняга пакалення» беларускай этналогіі – І.У. Алюнінай, Н.С. Бункевіч, С.В. Грунтова, І.В. Раманенкі, С.Л. Сакумы, В.В. Шэйбака і інш., а таксама «моладзі» – А.М. Ізергіной, А.А. Крумплеўскай, Ю.С. Пракофэвай і інш. ■

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Бандарчык В.К. Выбраныя працы па гістарыяграфіі паходжання і этнічнай гісторыі беларусаў: да 100-гадовага юбілею. – Мінск, 2020.
2. Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя / В.К. Бандарчык [і інш.]. – Мінск, 1985.
3. Чаквін І.В., Терешкович П.В. Из истории становления национального самосознания белорусов (XIV – начало XX в.) / И.В. Чаквин, П.В. Терешкович // Советская этнография. 1990. №6. С. 42–55.
4. Пилипенко М.Ф. Возникновение Белоруссии: новая концепция. – Минск, 1991.
5. Дзермант А., Санько С.Этнагенез беларусаў: навука і ідэалогія / А. Дзермант, С. Санько // ARCHE. №5. 2005. С. 233–253.
6. Беларусы. Том 4: Вытокі і этнічнае развіццё // В.К. Бандарчык, В.М. Бялявіна, Г.І. Каспяровіч [і інш.]. – Мінск, 2001.
7. Беларусы. Том 10: Славянскія этнакультурныя традыцыі / І.У. Чаквін, А.У. Гурко, Т.І. Кухаронак. – Мінск, 2007.
8. Терешкович П.В. Этническая история Беларуси XIX – начала XX в.: в контексте Центрально-Восточной Европы / П.В. Терешкович. – Минск, 2004.
9. Бялявіна В.М., Ракава Л.В. Жаночы касцюм на Беларусі. – Мінск, 2007.
10. Бялявіна В.М., Ракава Л.В. Мужчынскі касцюм на Беларусі. – Мінск, 2007.
11. Килбас А.А. Культура привилегированного сословия в Беларуси (XIV–XVI вв.): монография / А.А. Килбас. – Минск, 2004.
12. Шыдлоўскі С.А. Культура прывіліяванага саслоўя Беларусі: 1795–1864 гг. – Мінск, 2011.
13. Батяев В.Ф. Развитие белорусских общественных объединений в XIX – 20-е годы XX века. Этнологическое исследование / В.Ф. Батяев; под научн. ред. А.И. Локотко. – Минск, 2007.
14. Раюк А.Р. Этнасаяцьяльная структура беларускага грамадства і шляхі сацыяльнай мабільнасці ў 1772–1863 гадах: аўтарэферат дысертацыі на суісканне вуч. ст. канд. гіст. навук: спецыяльнасць 07.00.07 этнаграфія, этналогія і антрапалогія. – Мінск, 2009.
15. Яшчанка А.Р. Гомель у другой палове XIX – пачатку XX ст.: гісторыка-этнаграфічны нарыс. – Гомель, 1997.
16. Верашчагіна А.У., Гурко А.В. Гісторыя канфесій на Беларусі ў другой палове XX стагоддзя. – Мінск, 1999.
17. Гурко А.В. Конфессиональная ситуацыя в Республіке Беларусь: этнічны і гісторычны аспекты. – Мінск, 2001.
18. Гурко А.В. Новые религии в Республіке Беларусь: этналагічныя даследаванні. – Мінск, 2003.
19. Беларусь. Этнічныя супольнасці / А.В. Гурко [і інш.]. – Мінск, 2017.
20. Этнокультурные процессы Восточного Полесья в прошлом и настоящем / А.В. Гурко [і др.]. – Мінск, 2010.
21. Этнокультурные процессы Гродненского Полесья в прошлом и настоящем / А.В. Гурко [і др.]. – Мінск, 2014.
22. Этнокультурные процессы Центральной Беларуси в прошлом и настоящем / А.В. Гурко [і др.]. – Мінск, 2016.
23. Этнокультурные процессы Белорусского Подвинья (Витебщины) в прошлом и настоящем / А.В. Гурко [і др.]; науч. ред. А.В. Гурко; Нац. акад. наук Беларусі, Центр ісслед. белорус. культуры, языка і лит., Ін-т этнаграфіі і фольклора ім. К. Крапівы. – Мінск, 2017.
24. Этнокультурные процессы Западного Полесья (Брестчины) в прошлом и настоящем / А.В. Гурко [і др.]; науч. ред. А.В. Гурко; Нац. акад. наук Беларусі, Центр ісслед. белорус. культуры, языка і лит., этнаграфіі і фольклора ім. К. Крапівы. – Мінск, 2020.
25. Титов В.С. Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов. – Минск, 1983.
26. Локотко А.И. Историко-культурные ландшафты Беларуси. – Минск, 2006.